

СУТНІСТЬ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСІВ ЕКОЛОГООРІЄНТОВАНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ

Розкрито поняття екологічного законодавства та його основної ідеї, якою виступає концепція сталого розвитку. Охарактеризовано головні закони, що стосуються природоохоронного законодавства та їхню дієвість в екологічній сфері України. Також розглянуто перелік фінансово-економічних інструментів стимулювального спрямування та фіскального характеру екологічного права. Проаналізовано складові фінансово-економічних важелів та розглянуто їхній вплив на охорону навколишнього середовища і економіку держави.

Ключові слова: екологічне законодавство, сталий розвиток, економічні заходи, фінансово-економічні інструменти, екологічний податок, екологічні платежі.

Постановка проблеми. Перебіг будь-яких процесів, які відбуваються у межах регульованого державою середовища, здійснюється шляхом застосування нормативно-правових документів, які становлять єдину систему законодавчого забезпечення. Не є винятком і екологічна сфера національної економіки, яка встановлення чітких правових параметрів застосування її базових механізмів вимагає насамперед.

Екологічне законодавство в Україні містить цілу низку юридичних документів різного правового статусу та пріоритетності, в яких регламентують порядок застосування інструментів природоохоронного спрямування, спрямованих на втілення екологічних вимог і стандартів [1, с.56]. Проте немає чіткого розуміння їхньої юридичної сили на всіх рівнях системи, тобто відсутність взаємозв'язку між застосуванням інструментів природоохоронного спрямування та законодавства загалом, що призводить до повної відсутності або часткового задоволення практичного впровадження норм екологічного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що незважаючи на те, що розкриття різних аспектів цієї проблеми висвітлювалося у наукових працях: А. Гетьмана, В. Андрейцева, В. Костицького, І. Драгана, Н. Малишевої, М. Малишка, М. Шульга, Т.І. Діденка В. Попова та інших, така тематика й надалі залишається актуальною. Адже проведення аналізу екологічного законодавства України через характеристику процесів еколого-орієнтованого господарювання допоможе виявити недоліки у екологічному праві загалом та у його окремих нормативно-правових актах.

Постановка завдання. Важливість розгляду проблем правового забезпечення процесів еколого-орієнтованого господарювання підтверджується досвідом екологічно розвинених країн світу, які успішно застосовують сформовані законодавчі документи в екологічному праві. З огляду на викладене, вважаємо актуальним вивчення та обґрунтування основних правових документів екологічного спрямування, що існують в Україні для того, щоб розкрити рівень їхньої ефективності в охороні навколишнього середовища, що визначає мету цього дослідження.

¹ Наук. керівник: проф. М.В. Римар, д-р екон. наук

Виклад основного матеріалу дослідження. Екологічне законодавство – це система законів, підзаконних, нормативно-правових та інструктивних документів, які здійснюють юридичний супровід процесів охорони навколишнього природного середовища у розрізі застосування економічних, фінансових, організаційних, адміністративних і техніко-технологічних методик. Екологічне право України є досить розгалуженим, адже містить законодавчі документи, які регулюють різні напрями природоохоронної та ресурсощадної стратегії держави. Зокрема, мова іде про охорону атмосферного повітря, захист флори і фауни, нормативне регламентування проведення екологічної експертизи й екологічного аудиту, досягнення радіаційної та ядерної безпеки, збереження природно-сировинного фонду тощо [2-4 та інші].

Основною ідеєю функціонування національного екологічного законодавства є реалізація концепції сталого розвитку. Варто зауважити, що концепція сталого розвитку базується на певних принципах, які забезпечують її екоосоціоекономічну природу і функціональну спрямованість.

Принципи концепції сталого розвитку втілюються в життя у спосіб розроблення і впровадження механізмів еколого-економічного регулювання, кожен із яких потребує адекватного законодавчого регламентування [5, с. 31]. Основним правовим документом природоохоронного законодавства є Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" [6], який встановлює чіткі юридичні параметри реалізації екологічної політики держави. Цей закон варто вважати правовим документом, який не лише розкриває зміст еколого-орієнтованого господарювання, але й подає механізми його досягнення.

Сучасні тенденції природоохоронного управління господарськими процесами засвідчують безсумнівну пріоритетність економічних підходів до забезпечення екологічно зорієнтованого господарювання. Економічна достатність концепції сталого розвитку та природоохоронного законодавства загалом реалізується за допомогою системи платного природокористування.

Система платного природокористування не є новою і вже давно застосовується у багатьох країнах світу. Елементами цієї системи є екологічні податки, збори за спеціальне використання природних ресурсів, екологічні штрафи та санкції, природоохоронні фонди тощо. Концептуальний принцип платного природокористування засвідчує наявність обов'язку природокористувача здійснювати плату за експлуатацію природного капіталу. Це, з одного боку, дає змогу створити систему платної відповідальності за забруднення довкілля та використання природних ресурсів, а з іншого – забезпечує можливість для формування спеціальних природоохоронних фондів з метою подальшого фінансування заходів, що стосуються захисту навколишнього природного середовища.

Основні підйоми економічного регулювання процесів еколого-орієнтованого господарювання задекларовані положеннями Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища". Можна вважати, що, назагал, економічний механізм охорони довкілля регламентується одним законодавчим документом, який, незважаючи на його багатогранність, не може вважатися уніфікованим комплексним актом національного природоохоронного

законодавства. Функціональна сутність економічного регулювання процесів екологоорієнтованого господарювання визначається низкою заходів щодо охорони навколишнього природного середовища. Вказані заходи можна вважати векторами досягнення умов екологічно спрямованого ведення національного господарства (рис.).

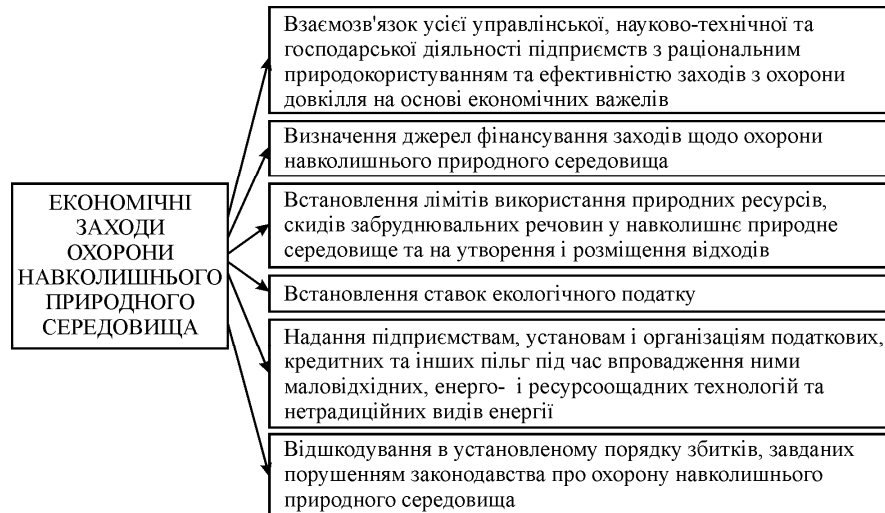

Рис. Економічні заходи забезпечення охорони навколишнього природного середовища (складено автором на основі джерела [6])

Наведені на рис. економічні заходи природоохоронного спрямування виступають системою координат еколого-економічного регулювання господарських відносин. Характерною ознакою чинного в Україні законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища є правовий нігілізм. Тобто проблемою природоохоронного законодавства є не стільки слабкий юридичний рівень профільних нормативно-правових актів, скільки ухилення суб'єктів екологічних правовідносин від обов'язку дотримуватися законодавчих норм і положень.

На наш погляд, до переліку фінансово-економічних інструментів стимулювального спрямування, які мають виключно декларативний характер, можна віднести такі [6]: а) надання пільг під час оподаткування підприємств, установ, організацій і громадян в разі реалізації ними заходів щодо раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища, спрямованих на поліпшення охорони навколишнього природного середовища; б) надання на пільгових умовах коротко- і довгострокових позичок для реалізації заходів щодо забезпечення раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища; в) встановлення підвищених норм амортизації основних виробничих природоохоронних фондів; г) звільнення від оподаткування фондів охорони навколишнього природного середовища; д) передача частини коштів з

фондів охорони навколишнього природного середовища на договірних умовах підприємствам, установам, організаціям і громадянам.

Декларативність наведених важелів еколого-економічного регулювання пояснюється тим, що, окрім згадки у профільному законодавчому документі природоохоронної сфери, механізми їхнього застосування практично не знаходять свого відображення в інших правових актах. Наприклад, у Податковому кодексі України майже нічого не згадано про надання пільг юридичним і фізичним особам за умови застосування ними природоохоронних технологій та методик господарювання, це ж саме стосується положень щодо нарахування амортизації, оподаткування фондів охорони навколишнього природного середовища тощо.

Окрім інструментів стимулювального характеру, вітчизняне природоохоронне законодавство регламентує порядок застосування інших елементів фінансово-економічної підсистеми загального економічного механізму екологізації господарської діяльності, наприклад, інструментів фіскального характеру. Найбільшим ступенем впливу серед них відзначаються збори за спеціальне використання природних ресурсів, а також екологічний податок [7, с. 58-63]. Що стосується перших, то основні правові й економічні параметри їхнього функціонування закладено у Податковому кодексі України [8]. У цьому уніфікованому комплексному акті податкової системи держави відображені усі елементи ресурсних платежів.

У 2008 р. загальний обсяг мобілізованих до державного бюджету України платежів за спеціальне використання природних ресурсів становив 2610,6 млн грн., тоді як інвестиції в основний капітал з держбюджету на фінансування заходів з охорони навколишнього природного середовища (зокрема на природно-заповідний фонд, утримання місцевих природоохоронних органів тощо) у цьому ж році становили 409,3 млн грн., тобто 15,7 %. З усього видно, що збори (плата) за спеціальне використання природних ресурсів не є цільовим інструментом фінансового забезпечення процесів екологізації господарського середовища.

Наступним дієвим інструментом фіскального характеру виступає екологічний податок, який також тісно пов'язаний із фінансовим забезпеченням природоохоронних заходів. Розглядаючи цю підсистему, доцільно зупинитися на основних аспектах фінансування екологічної сфери із фондів охорони навколишнього природного середовища [9, с.1-36]. Згадані фонди мають законодавчо визначені джерела формування, серед яких домінують власне надходження екологічного податку.

Для прикладу Державний фонд охорони навколишнього природного середовища утворюється за рахунок [6]: а) частини екологічного податку; б) добровільних внесків підприємств, установ, організацій, громадян та інших надходжень; в) частини грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища внаслідок господарської та іншої діяльності, згідно з чинним законодавством.

Після прийняття нового Бюджетного кодексу нормативи розподілу екологічного податку, який можна вважати наступником зборів за забруднен-

ня довкілля зазнали істотної зміни. Зокрема, тепер екологічний податок розподіляється між екологічними фондами так: 65 % до Державного екофонду; 35 % до місцевих екофондів, з них 10 % до обласних та 25 % до екологічних фондів, які утворюються у складі бюджетів місцевого самоврядування.

У цьому контексті йдеться про певний правовий дисонанс, адже нова редакція Бюджетного кодексу України розроблялася в основному задля підвищення ступеня фінансово-бюджетної децентралізації, тобто з метою зміщення фінансових акцентів до адміністративно-територіальної периферії. При цьому у розподілі екологічного податку спостерігається суворий централізм, який, на наш погляд, позбавляє місцеві органи влади достатньої фінансової бази, за рахунок якої підлягали б реалізації масштабні природоохоронні програми та проекти саме на місцевому рівні.

Окрім спеціальних екологічних фондів, у підсистемі фінансування природоохоронних заходів є й інші джерела бюджетування сфери захисту довкілля, такі як екологічне страхування та екологічне кредитування. Незважаючи на те, що згідно з Законом України "Про охорону навколишнього природного середовища", в Україні здійснюється добровільне і обов'язкове державне та інші види страхування, де факто екологічне страхування у нашій державі практично не функціонує. Це ж саме стосується і екологічного кредитування, яке є цілковито "паралізоване" і не може виступати ефективним засобом фінансового забезпечення природоохоронних заходів.

Загалом, розглядаючи усі джерела фінансування природоохоронної сфери, варто зазначити, що найбільш оптимальними серед них, безумовно, є інвестиції як внутрішні, так і зовнішні. Сьогодні інвестиційна складова екологічної діяльності є не достатньо відпрацьованою, незважаючи на те, що питома вага власних коштів суб'єктів господарювання у структурі фінансового забезпечення природоохорони є найбільшою.

Проводячи характеристику законодавчого регламентування процесів екологізації виробничо-господарської діяльності підприємницьких структур, не можна залишити поза увагою ті підсистеми економічного механізму захисту довкілля, які здійснюють організаційно-економічне та адміністративно-економічне регулювання природоохорони. Стосовно організаційно-економічної складової природоохоронної діяльності ситуація у плані нормативного забезпечення показує цілковиту розгалуженість правових документів, які регулюють ті чи інші організаційні та економічні аспекти.

Останньою підсистемою економічного механізму екологізації підприємницького сектора, яку уже розглянуто у цій публікації, є адміністративно-економічне регулювання виробничо-господарських процесів. Зокрема, одним із векторів адміністративно-економічного управління природокористуванням та охороною довкілля є адміністративне регулювання. Специфіка його функціонування прописана, насамперед, у Законі України "Про охорону навколишнього природного середовища". У цьому юридичному документі йдеться про законодавче супроводження таких елементів екологічного адміністрування як екологічна стандартизація і нормування, які проводять з метою встановлення комплексу обов'язкових норм, правил, вимог щодо охоро-

ни навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Іншими законодавчими актами, які здійснюють регламентування адміністративних процедур природоохоронного спрямування, є Закон України "Про ліцензування певних видів господарської діяльності", а також нормативні документи профільного екологічного міністерства. Саме вони спрямовані на правове вирішення питань щодо ліцензування природокористування, видачі дозволів на здійснення природокористування, екологічного маркування продукції тощо [10].

Другий напрямок адміністративно-економічного механізму екологізації господарської сфери полягає у матеріальному стимулюванні природоохоронної діяльності. Цей напрямок регламентується здебільшого актами податкового, бюджетного, а також фінансово-кредитного законодавства.

Що ж стосується контролю та юридичної відповідальності як останньої складової процесів адміністративно-економічного забезпечення природоохорони, то тут основну законодавчу дію чинять Закони України "Про екологічний аудит", "Про екологічну експертизу", а також "Про охорону навколишнього природного середовища" в частині застосування екологічного моніторингу, як системи інформаційного забезпечення природоохоронної діяльності [11, 12]. Крім того, у площині юридичної відповідальності особливою значимістю відзначаються документи сфери кримінального права та Кодекс України про адміністративні правопорушення [13].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи проведену характеристику законодавчого забезпечення процесів функціонування економічного механізму екологізації господарської діяльності, доцільно зауважити, що загалом вітчизняне природоохоронне законодавство не можна вважати таким, яке відзначається низьким юридичним рівнем. Адже прописані у ньому положення зорієнтовані на регламентування практично усіх напрямів природокористування та охорони довкілля. Водночас на перший план виходять проблеми практичного впровадження норм екологічного права, які досить часто набувають віртуального статусу і майже не забезпечують юридичного впливу на пріоритетні напрями екологоорієнтованого господарювання.

Література

1. Хвесик М.А. Економіко-правове регулювання природокористування : монографія / М.А. Хвесик, Л.М. Горбач, Ю.П. Кулаковський. – К. : Вид-во "Кондор", 2004. – 524 с.
2. Земельний кодекс України. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
3. Водний кодекс України. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/213/95>.
4. Кодекс України про надра. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.zakon1.rada.gov.ua/laws/show/132/94>.
5. Дробноход М.І. Стійкий екологічно безпечний розвиток: український контекст / М.І. Дробноход // Економічні реформи в Україні. – С. 31.
6. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.

7. Римар М.В. Роль податків у процесі формування екологічної політики держави / М.В. Римар, Р.С. Филиппів // Вісник Львівської державної фінансової академії. – 2007. – № 13. – С. 58-63.

8. Податковий кодекс України. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

9. Лехоцьки Ж. Экологические фонды у переходе к рыночной экономике / Ж. Лехоцьки, Г. Пешко // Материалы семинара ОЭСР по экологическим фондам у переходе к рыночной экономике, (1994 г., Будапешт). – Будапешт, 1994. – С. 1-36.

10. Про ліцензування певних видів господарської діяльності діяльність: Закон України. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1775-14>.

11. Про екологічний аудит: Закон України. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1862-15>.

12. Про екологічну експертизу: Закон України. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.zakon1.rada.gov.ua/laws/show/45/95>.

13. Кодекс України про адміністративні правопорушення. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

Боровик А.Н. Сущность правового обеспечения процессов экологоориентированного хозяйствования

Раскрыто понятие экологического законодательства и его основной идеи, которой выступает концепция устойчивого развития. Охарактеризованы главные законы, касающиеся природоохранного законодательства и их действенность в экологической сфере Украины. Также рассмотрен перечень финансово-экономических инструментов стимулирующего направления и фискального характера экологического права. Проанализированы составляющие финансово-экономических рычагов и рассмотрено их влияние на охрану окружающей среды и экономику государства.

Ключевые слова: экологическое законодательство, устойчивое развитие, экономические меры, финансово-экономические инструменты, экологический налог, экологические платежи.

Borovik O.N. Essence of legal process managing ecologically

The concepts of environmental legislation and its basic idea, which is the concept of sustainable development. Author examined the main laws relating to environmental laws and their effectiveness in the environmental sector in Ukraine. Also the list of financial and economic instruments of stimulating direction and fiscal environmental law. The analysis of the financial and economic levers and examined their impact on the environment and economy of the state.

Keywords: environmental legislation, sustainable development, economic measures, financial and economic instruments, environmental taxes, environmental charges.

УДК 630*[1+2] Доц. Я.В. Генник, канд. с.-г. наук – НЛТУ України, м. Львів

ЧИННИКИ ТА ОЦІНКА РІВНЯ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ЛІСОВИХ ЕКОСИСТЕМАХ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

Охарактеризовано основні абіотичні, біотичні та антропогенні чинники трансформаційних процесів у лісових екосистемах Карпатського регіону України. Встановлено основні причини несталого ведення лісового господарства та незаконних рубань деревини в лісах Карпат. Запропоновано показники оцінки рівня трансформованості фітоценозу та едафотопу лісових екосистем.

Ключові слова: трансформаційні процеси у лісах, чинники трансформацій у лісах Карпатського регіону України, оцінка рівня трансформаційних процесів у лісових екосистемах.

У забезпеченні сталого розвитку країни вагомим значення набуває ефективне лісокористування та ведення лісового господарства на засадах

наближеного до природи лісівництва. Це передбачає, насамперед, безперервність існування лісового покриву та відтворення природних різновікових лісів, що повинно здійснюватись із урахуванням ступеня їх трансформованості. Такий підхід особливо важливим є для Карпат, як найбільш лісистого регіону України [1-7].

Трансформаційні зміни в лісах, як в найменш порушених природних екосистемах, зумовлені одночасною дією різних як природних абіотичних і біотичних, так і антропогенних чинників, які тісно взаємопов'язані між собою та спричиняють зниження біологічної стійкості та стабільності лісових екосистем [2, 4, 6].

Основними абіотичними чинниками, що спричиняють трансформаційні процеси в лісових екосистемах насамперед є: зміни кліматичних (освітленість, температура, вологість, вітровий режим) і едафічних умов (родючість, структура та текстура, пористість, густина, водний та повітряний режими, хімічний склад) та гідрологічного режиму (підняття чи опускання рівня ґрунтових вод, наявність вологи в ґрунті) спричинених різноманітною антропогенною діяльністю чи дією несприятливих природних явищ та стихій (рис. 1).

Рис. 1. Чинники трансформаційних процесів у лісових екосистемах

Основним абіотичним чинником також необхідно вважати процес глобальної зміни клімату, що безпосередньо впливає на зміну мікрокліматичних показників у лісових насадженнях та може призвести до зміни природних ареалів поширення основних лісоутворювальних порід, а також зміни у видовому складі та просторовій структурі лісів [6, 8, 9].

До основних біотичних чинників, які найбільш негативно впливають на продуктивність та стабільність лісових екосистем, а також сприяють трансформаційним процесам, необхідно віднести інвазії ентомошкідників, епіфітотії збудників фітохвороб, життєдіяльність диких тварин та випасання худоби. Так, штучне відновлення лісів після рубань головного користування, зокрема і плантаційне вирощування інтродуцентів, призводить до значних змін породного складу лісів та досить часто спричиняє ураження насаджень різноманітними фітохворобами та пошкодження ентомошкідниками [2, 10].